

Lisztóczy László

Titkok a műfordítás műhelyéből

Dsida Jenő műfordítói munkásságáról

Dsida Jenő Benedek Elek védőszárnyai alatt kezdte költői pályáját. Ő jelentette meg első versét, az *Édesanya nevenapjára* címűt a *Cimbora* 1923. augusztus 19-i számában. 1923 és 1928 között – 16 éves korától 21 éves koráig – hatvankét verse, tíz műfordítása és három meséje, összesen hetvenöt alkotása jelent meg a legendás gyermeklapban. Pályakezdeése első éveiben, 1923 és 1925 között a legtöbb művét „Elek nagyapó” közölte.

Az a Benedek Elek volt az első mestere és példaképe, aki 1921. augusztus 3-án, hatvankét éves korában – szembefordulva az Erdélyből menekülők 1918 és 1924 között mintegy kétszázerezre duzzadó tömegével – költözött vissza Budapestről szülőfalujába, Kisbaconba, hogy elárvult népét szíve megálltaig szolgálja. Magyarai Lajos ezért nevezte őt „szembejövő ember”-nek.

Az idős mester életre szóló útravalót adott ifjú barátjának. Személyes példájával, egész tevékenységével szülőföldje és nemzete iránti szeretetre, hűségre nevelte őt. Nem a nemzeti öncélúság hirdetője volt: a krisztusi tanok szellemében más népek sajátos értékeinek a megbecsülésére, idegen nyelvek tanulására biztatta kis tanítványát. Különösen fontosnak tartotta és a *Cimbora Elek nagyapó üzeni* című rovatában gyakran hangoztatta is, hogy az erdélyi gyermekeknek a magyaron kívül a két testvérnép nyelvét, a román és a németet is illik megismerni. Az ő érdeme is, hogy Dsida – a *Psalmus Hungaricus* idézve – „nyolc nemzet nyelvén” szólt életében, és „minden fajták lelke” fürdette.

1924. január 3-án Szatmáron kelt, Benedek Eleknek címzett levelében azzal dicsekszik, hogy jól halad az idegen nyelvek tanulásában, különösen a románban, már verset is írt a többségi nemzet nyelvén. A *Cimbora* 1923-as évfolyamában megjelent két műfordítása is román költőtől való. Egy másik Benedek Eleknek küldött Dsida-level – mely 1924. július 10-én kelt úgyszintén Szatmáron – már azzal büszkélkedik, hogy idejét elsősorban a német nyelv tanulására fordítja. Egyik barátja, Baumgarten László – aki szintén „*Cimbora*-unoka” volt, később Bányai vezetéknevvel maga is jeles író lett – 1924. szeptember 7-én a következőket jegyezte naplójába: „Jenőnek sokkal rendszeresebb az olvasottsága, mint az enyém, és filozófiai műveltsége is van. Románul meg majdnem folyékonyan társalog. Igaz, hogy alkalmi is van rá. Németül meg franciául majdnem szótár nélkül olvas.”

„Bámulatos nyelvére volt – tanúskodott egykori munkatársa, Karádi Nagy Lajos 1962. március 24-én kelt, hozzám írt levelében. – Hibátlanul tudott: néme-

tül, franciául, románul, nem tökéletesen angolul és oroszul, de ez nem gátolta abban, hogy Puskin néhány versét magyarra fordítsa. És ami még jobban bizonyítja nyelvérzékét: egyike volt azoknak Erdélyben, akik dr. Kiss Géza egyetemi tanáron, az elhunyt Gálffy Zsigmond unitárius kollégiumi igazgatón és Baráth Béla kolozsvári római katolikus apát-kanonok plébánoson, valamint Márton Áron jelenlegi erdélyi római katolikus püspökön kívül a legjobban tudtak latinul. Csaknem folyékonyan beszélt latinul.” A fölsoroltakon kívül az olasz nyelvben is szerzett jártasságot, amikor 1933-as itáliai utazására készülődött. Az utazást a nagyváradi *Erdélyi Lapok* szerkesztősége szervezte munkatársai és olvasói részére. A lapnak ő volt a kolozsvári tudósítója. Élményeit *Magyar karaván Itálián keresztül* című művében meg is örökítette.

Gazdag és értékes műfordítói munkásságához nem volt szüksége nyersfordításokra.

Legkorábbi – a *Cimborában* megjelent – műfordításai közül kettőre szeretném fölhívni a figyelmet. 1924-ben elsőként, január 6-án egy világhíres, magyarra is sokszor átültetett Heine-vers fordítása, az *Oly kedves, tiszta, szép vagy...* látott napvilágot a gyermeklapban. Erről „Elek nagyapó” legidősebb fia, Benedek Marcell is őrzött emléket. 1963. szeptember 2-án hozzám írt levelében fölidézte, hogy édesapja „egy nyáron” – minden bizonnyal 1923 nyarán – „elragadtatva” mutatta meg neki a „formailag tökéletes” fordítást, melyet maga is megcsodált. Hasonló szavakkal méltatta azt *Naplómat olvasom* című 1965-ben megjelent könyvében is. A tizenötödik életévét alig betöltött gimnazista alkotása a népdalokra emlékeztető, sallangtalan egyszerűségével, természetességével nem vallana szégyent a vers magyar műfordításainak a versenyében sem. Külön figyelmet érdemel az a fordítói bravúr, hogy a kezdő sor minőségjelzőit a záró sorban fordított sorrendben ismétli meg, és ezzel mintegy ékes keretbe foglalja a bensőséges hangulatot árasztó, makulátlan érzéseket megszólaltató költeményt:

*Oly kedves, tiszta, szép vagy,
Mint egy fehér virág,
De hogy szívem ne fájna,
Nem bírok nézni rád.*

*Kezem fejedre téve
Kérem jó Istenem:
Tartson meg mindig ilyen
Szép tisztán, kedvesen.*

Az 1925-ös évfolyam október 11-i számban látott napvilágot az *Imádság* című vers, melyet „Mihai Eminescu után románból” ültetett át magyarra Szatmáron 1925. május 28-án:

*Imádkozzunk Máriához,
a tengerek csillagához:
Körülöttünk hullám tombol,
mentsél ki a hullámokból!
Imádandó csillag-szemed
ha felénk tűz,
átjutunk az örvény felett.
Tiszta Anyánk, örökké szűz
Mária!*

Az átültetés megragadó, ihletettsége, formai szépsége adalék Dsida Jenő és a Boldogságos Szűz bensőséges viszonyához is.

A műfordítás *Cimborához* fűződő adatai nem szerepelnek a Dsida-filológia megalapítójának, Réthy Andornak a bibliográfiájában, mely Dsida Jenő *Versek* című, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó emblémájával 1966-ban megjelent kötetének a függelékében olvasható. Föltüntette ugyan, de nem a gyermeklapra, hanem „a Dsida család birtokában lévő kéziratosságot”-ra hivatkozott. Ugyancsak 1966-ban jelent meg *Eminescu költeményeinek* Kacsó Sándor által szerkesztett gyűjteménye a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó emblémájával. E kötet függelékében látott napvilágot Réthy Andor *Eminescu – magyarul* című bibliográfiája, melyben már a *Cimborára* történő hivatkozással szerepel a fordítás. Szemlér Ferenc mégis kihagyta Dsida Jenő összegyűjtött műfordításainak 1969-ben megjelent, általa szerkesztett kötetéből azzal az indoklással, hogy szövegét nem tudta azonosítani.

Minden bizonnyal azért nem járt sikerrel az átültetés azonosítása, mert nem önálló Eminescu-műről van szó. Mózes Huba hívta föl a figyelmemet arra, hogy a szöveg a szanszkrit című Eminescu-versnek, a *Ta twam asin*ak címtelen ima betétje. Az *Imádság* címet is a fordító rögtönözte. Réthy Andor ezt fordította vissza románra említett bibliográfiájában.

A két korai átültetés a „poeta angelicus” figyelemre méltó fordítói tehetségéről tanúskodik. Mindvégig elsősorban a nyugatosok önarcképfestő műfordítói gyakorlata hatott rá: ő sem törekedett szószerinti hűségre, azt akarta, hogy a szöveg otthonára leljen az új nyelvi és irodalmi közegben is.

Műfordítói munkásságának a legjavát posztumusz kötetében, a kevéssel halála után, 1938-ban megjelent *Angyalok citeráján* című kötetben tette közzé. Eddigi legteljesebb gyűjteménye Szemlér Ferenc említett gyűjteményében és a Szakolczay

Lajos által jegyzett, *Összegyűjtött versek és műfordítások* című, a Magvető Könyvkiadó emblémájával 1983-ban megjelent kötetben látott napvilágot. A legtöbb költőt a két erdélyi testvérnép nyelvéből szólaltatott meg magyarul. A legtöbb verset, tizennégyet Georg Trakltól fordított, tizenkettőt Eminescutól és tizenegyet Catullustól. A *Cimborában* közzétett műfordítások jórészt mindmáig ismeretlenek. Az a kettő is, amelyet ebben a dolgozatban idéztem.

Dsida Jenő kései, kiteljesedett költői korszakából szintén két műfordításra szeretném fölhívni a figyelmet.

Az egyik Assisi Szent Ferenc *Naphimnusza*, melyet 1923-ban olvasott el először, és 1934-ben fordította magyarra. A világirodalom talán legszebb versének ez az egyik legihletettebb, legszebb, Sík Sándoréval és Szedő Dénesével vetekedő magyar átültetése. A költő *Cantico di Frate Sole* című vallomásában olvashatjuk: „A természet rajongó szeretete nem magától lobbant lánggra bennem, és nem is a természet maga volt az, ami felgyújtotta. Egy vers volt. Assisi Szent Ferenc híres naphimnusza. A *Cantico di Frate Sole*. Tizenkét éve annak, hogy először olvastam ezt a verset, és ma megdöbbenek arra a sötét gondolatra: milyen iszonyú, milyen vigasztalan volna az életem, ha nem ismerném. Olyan vers ez, amely nélkül nem lehet élni, vagy legalábbis nem lehet boldognak lenni. Drága Szent Ferenc! Napos, virágos olasz tájak éneklő vándora, akinek szívéből el nem fogyott az ujjongás és arcáról még az omló könnyek között sem tűnt el a mosolygás fénye. Aki számára meleg esőként hullott az isteni jószág a kegyelmek magasából, és aki olyan határtalanul szerelmes volt az emberszerető, világot becéző kedves Istenbe, hogy majd megpattant a szíve a határtalan szerelemtől.”

Dsida Jenő költői világképére jelentős hatást gyakorolt a nagy középkori szent. Ő is Assisi Szent Ferenc megragadottságával és lényegességélményével szemlélte a világot. Szenvedélyesen hitt az egyszerű, nemes és tiszta érzelmek boldogító erejében, a lét mítoszi fényt sugárzó méltóságában. Kevés olyan örömtudó, napragyogású költői életművet ismerünk, amilyen az övé. „Szép a világ, gyönyörű a világ és nincs hiba benne” – írta a *Kóborló délután kedves kutyámmal* című „lírai riport” egyik hexameterében, tovább nem fokozható egyszerűséggel és közvetlenséggel fejezve ki egy banálisnak, naivnak tűnő, mégis kézenfekvő, szívbe markoló és cáfolhatatlan igazságot.

Az öröm képességét is transzcendens eredetűnek, az imádkozás immanens formájának tartotta. *Kereszténység és életöröm* című előadásában olvashatjuk: „Azt tanítja nekünk Szent Ferenc, hogy örvendjünk a színeknek, melyek a szemünkbe lobognak. Örvendezzünk az ízeknek, a hangoknak és az illatoknak. Örvendezünk mindenkor minden tiszta örömmek, legyünk feltárt szívű, égő szemű, vidám, örök gyermekek, mert az igazi kereszténynek nincsen mitől félnie és rettegnie.” Dsida Jenő egész életműve visszhangozza és hitelesíti ezt a gondolatot. A saját

életérzése, világképe öltött tehát formát a *Naphimnusz* magyarra ültetett sorai-
ban.

A *Naphimnusz* fordítása az *Erdélyi Lapok* 1934. augusztus 26-i számában látott napvilágot először, a következő évben pedig megjelent a kolozsvári *Keleti Újság* hasábjain is. Újraközléskor a szövegből a „Tűz testvérünk”-et becéző három sor kimaradt. Évtizedekkel később újabb szövegromlás következett be (például az *Összegyűjtött versek és műfordítások* 1983-ban és a *Légy már legenda* 1997-ben megjelent kötetében), amikor az első sor „jó” szavát önkényesen a részeshatározó *-nak* ragjával toldották meg. Ez a verskezdő megszólítást értelmetlenné tette. Mindmáig nagyrészt a hibás szöveg forog közkézen. A két szövegromlást Mózes Huba vette észre, és tette közzé a fordítás hibátlan szövegét a *Kortárs* 2013. évi 11. számában. Természetesen itt is ezt a változatot közöljük:

*Felséges Úr, mindenható s jó mindenek felett!
Tied a dicsőség, dicséret, áldás
és minden tisztelet!
Mind Téged illet, Felség, egyedül
s nincs ember, aki Téged méltón emleget.*

*Dicsérjen s áldjon, én Uram,
kezednek minden alkotása,
különösen bátyánk-urunk a Nap,
ki nappalt ád, világít és minket megvidámít.
Fényes ő és ékes ő és sugárzó roppant ragyogása
felséges arcod képemása.*

*Áldjon, én Uram, asszony-nénénk a Hold és minden csillagok,
kiket az égre szórtál és szépek most és kedvesek és csillogók.*

*Áldjon, én Uram, a mi öcsénk a Szél
s az Ég s a Lég s a Hó s a Hő s a derűs és borús Idő,
kik által éltetsz mindent, ami él.*

*Áldjon, én Uram, hugunk a Víz,
oly hasznos, tiszta, jóleső, alázatos és kedves ő.*

*Áldjon, Uram, mi testvérünk a Tűz,
kit világlul az éjszakába gyújtasz.
Szépséges és hatalmas, erős és felvidult az.*

*Áldjon, Uram, mi Földanya-nénénk,
ki tart és táplál minket, hogy megélnénk,
ki füvet hajt és gyümölcsöt terem és sok színes virággal élénk.*

*Áldjon, én Uram,
minden ember, kit háboruság, baj, gyötremelem ért,
de tűr és megbocsájt szerelmedért.
Boldogok, kik mindent békén viselnek,
Te nyújtasz nekik, Felség, egykoron babért.*

*Áldjon, én Uram,
mi nővériünk a testi Halál,
ki minden élő embert megtalál.
Akik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak,
boldogok, akik szentséges akaratodhoz igazodnak,
nem tesz kárt bennük második halál.*

*Dicsérjétek s áldjátok az Urat
s adjatok hálát Neki
s roppant alázattal szolgáljatok Neki!*

Dsida Jenő legnagyobb műfordítói remeklése Eminescu *Glossza* című versének az átültetése. Maga vallott arról, hogy „valóságos rögeszméje” lett a fordítás, ellenállhatatlanul vonzotta, leküzdhetetlennek látszó próba elé állította a mű „káprázatos verselése, nyaktörő játéka és elképesztő formai remeklése”, „utolérhetetlen mesterségbeli ördögössége, mívségének és bonyolultságának könnyed és pazar tűzijátéka”. Tíz éven át dolgozott rajta, háromszor is átírta, végül a harmadik változatot hagyta az utókorra.

Megszületése történetéről, stációiról a *Pásztortűz* 1936-os évfolyamában számolt be *Titkok a versfordítás műhelyéből* címen. Így foglalta össze az elé tornyosuló nehézségeket: „A költemény tíz nyolcsoros versszakból áll. A könnyű lejtésű, négyütemű trocheus sorokat szigorú keresztírmek fűzik össze, a rímek teltek, kövérek, fűszeresek, ízesek és hibátlanok. De ez még mind semmi! Az első versszak dölt betűvel szedett nyolc sora tartalmazza a vers alapgondolatait, s az utána következő nyolc versszak tulajdonképpen ennek a nyolc sornak körülírása. Ez úgy domborodik ki még szemléltetőbben, hogy minden következő versszak sorrendben az első versszak egy-egy sorával kezdődik. Végül az utolsó, tizedik versszak nem más, mint az első versszak, azzal a különbséggel, hogy a sorok fordított sorrendben, alulról fölfelé következnek egymás után.” Íme, a hosszú műhelymunka végeredménye:

*Évre év jön, évre év megy,
minden új és minden ódon.
Mi rossz és jó, meg ne tévedj,
vésd eszedbe minden módon.
Bízni balga, félni dőre:
nincs hullám, mely el nem illan.
Bármi csábit, hajt előre,
légy közömbös holtodiglan.*

Áll a vásár este-reggel,
és fülünkbe egyre zúgnak.
Ki törődik ily sereggel
s ad hitelt e sok hazugnak?
Elhuzódva mindörökre
csöndesen magadba révedj,
amíg meddőn mennydörögve
évre év jön, évre év megy.

Félre soha ne billentse
agyad mérlegét a gyatra
pillanat, mely üdv s szerencse
képét hordja pillanatra,
s holt örömből nyerve lételt,
úgy születik már halódon.
Hogyha érted ezt a tételt,
minden új és minden ódon.

Oly színháznak véld a földet,
hol a játék sohse fogy ki:
egy színész öt maszkot ölthet;
mégis tudod róla, hogy ki.
Őt páholják vagy ő páhol?
a tanulság és az élv egy.
Néző légy, kit rejt a páholy,
mi rossz és jó, meg ne tévedj.

Múlt s jövő, ha mérni kezded,
egy levél két fele-lapja,
végén látja, hol a kezdet,

ki böngészni kézbe kapja.
Mind, mi csak volt vagy leendő,
örök jelen földgolyódon,
ám hogy hiú s elvetendő,
vésd eszedbe minden módon.

Egy törvény alá van téve
minden itt e tág piacra,
s tudja ég, hány ezredéve
sír, nevet az ember arca.
Új szereplők, régi dráma.
Új palackok, régi lőre –
csalódottak bölcs siráma:
bízni balga, félni dőre.

Bízni balga, bízni légvár,
eltiportak hogyha győznek,
homlokodon csillag ég bár,
a fajankók megelőznek.
Félni dőre: szolgálólyffel
egymást törik majd poriglan –
barátságuknak ne ülj fel:
nincs hullám, mely el nem illan.

Csillog és csal, mint varázslép,
a világ, e szép boszorka,
s lám, helyetted színre más lép,
rád szorult a csapda torka.
Száz búbáj közt bújaj keresztül,
légy utadnak józan őre,
jobb, ha még pillád se rezdül,
bármi csábit, hajt előre.

Állj odébb, ha hozzád érnek,
hunyj szemet, ha jó barát csal,
látva mily mértékre mérnek,
mit akarsz még jó tanáccsal?
Ki-ki osztozzék a jusson,
lármázzék, ha nyelve csiklan.

Hogy a lelked révbe jusson,
légy közömbös holtodiglan.

Légy közömbös holtodiglan,
bármi csábit, hajt előre.
Nincs hullám, mely el nem illan:
bízni balga, félni dőre.
Vésd eszedbe minden módon,
mi rossz és jó, meg ne tévedj.
Minden új és minden ódon.
Évre év jön, évre év megy.

Ez az átültetés nemcsak Dsida Jenő műfordítói munkásságának, hanem az egész magyar műfordítás-irodalomnak is az egyik legnagyobb remeklése.

